Pašeráci, turisté, kšeftaři

*Neoficiální obchodní výměna mezi Polskem
a Československem v letech 1945–1989
(pohled z polské strany)**

Jerzy Kochanowski

Kdyby bylo jediným dokladem existence určitých jevů jejich ztvárnění ve filmové fikci, pak by se pašování v historii „lidového“ Polska vyskytovalo výlučně na polsko-československé hranici. Již jeden z prvních poválečných snímků *Čertův žleb* (Czarczi Żleb) z roku 1949 situoval děj do Tater, kde místní *góral*,¹ kdysi pašerák a nyní politicky uvědomělý příslušník Pohraniční stráže (*Wojsko Ochrony Pogranicza*), úspěšně bojuje proti pašování uměleckých děl. Na prahu osmdesátých let se pašování dokonce stalo tématem filmu pro mládež. V seriálu Petra Tučka *3 + jedna* (1982), natočeném v československo-polské koprodukci, se v jednom z dílů (*Pašeráci*) dostala skupina mládežníků (samozřejmě ve stejné chvíli jako bezpečnost) na stopu zločinců pašujících dolary a šperky. Pašeráci byli přirozeně polapeni.²

* Studie je přepracovanou verzí textu, který vyšel pod názvem „Wir sind zu arm, um den Urlaub im eigenen Land zu verbringen: Massentourismus und illegaler Handel in den 1950er und 1960er Jahren in Polen“ ve sborníku: BORODZIEJ, Włodzimierz – KOCHANOWSKI, Jerzy – PUTTKAMER Joachim von (ed.): „Schleichwege“: *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2010, s. 135–152.

1 *Górale* tvoří kulturně specifickou skupinu v severní části karpatského oblouku; pojem není jen prostým označením obyvatel horských oblastí, jako je tomu v českém slově „horalé“ (pozn. překladatele).

2 Viz www.filmpolski.pl (staženo 2.9.2008).

Výjimečná pozornost věnovaná hranici mezi Československem a Polskem nebyla dílem náhody, ale výsledkem propletence geografických, historických, společenských, ekonomických a politických podmínek. Ze všech hranic poválečného Polska se jen jejich jižní úsek (od Ratiboře na východ) mohl pochlubit tradicí sahající až do středověku. Měnily se státy a uniformy celníků, ale hranice trvala. Obyvatelé horského pohraničí se přitom identifikovali více na základě geografickém a kulturním než politickém: „Spíše než hranice se počítaly ... rodové vazby ... díky nimž se všichni obyvatelé karpatských území vzájemně navštěvovali, nezávisle na místních předpisech. Více než 'Polák' nebo 'Rumun' platilo slovo 'góral'. Tato tradice byla natolik silná, že žádná pohraniční stráž nebyla schopna udržet své krajany za čarou.“³ Chápání hranice jako pouze umělé přehrady spolu s těžkými životními podmínkami v horském (částečně dokonce vysokohorském) prostředí způsobilo, že se na Podhalí (*Podhale*), v okolí města Żywiec a v Těšínském Slezsku pašování stalo uznávanou a akceptovanou životní strategií, považovanou dokonce za samostatnou profesi.

Tato profese byla provozována nezávisle na politických poměrech – vzniku a zániku států, válce či stalinismu. V roce 1957 se v polském právnickém tisku psalo: „Existují horalské rodiny, ve kterých zkušenosti a znalosti přecházejí z otce na syna. V kartotékách pohraničních správ figuruje několik desítek skupin skalních profesionálních pašeráků-recidivistů. Znalost terénu a rodinné svazky jim tu zvláště ulehčují situaci.“⁴ O dvacet let později si úřady povšimly, že „profesionální pašeráctví ... se objevuje zvláště na hranici PLR–ČSSR“.⁵ Tentokrát již ale nebyl míněn jen historický úsek hranic, nýbrž z hlediska fenoménu pašeráctví byla celá polsko-československá hranice vnímána jako celek. Její nový, krkonošský úsek totiž pašeráci časem rovněž „ovládli“. Lze předpokládat, že podstatnou roli zde sehrál jak rozvoj turistiky, tak i ten fakt, že nemalou část obyvatel na české straně tvořili přesídlenci ze Slovenska. Do hor na polské straně zase začali od přelomu šedesátých a sedmdesátých let přivážet svá stáda na letní pastvu horalé z Podhalí. Horalé

3 PRANDOTA, Mirosław: Koński interes. In: *Tygodnik Kulturalny*, roč. 23, č. 22 (1983).

4 HIBNER, Józef: Uwaga – przemyt! In: *Prawo i Życie*, č. 15 (14.7.1957). V téže době se ve zprávě polského Nejvyššího kontrolního úřadu (*Najwyższa Izba Kontroli*) věnované zločinosti zdůrazňovalo „pašeráctví na jižní hranici, kde se mezi horalskými obyvateli potvrdilo vykonávání této činnosti profesionálně“ (*Informacja o przestępczości gospodarczej w 1959 r.* Warszawa, Najwyższa Izba Kontroli, Wydział d/s Nadużyć Gospodarczych 1960, s. 19). Viz také BUŇDA, Anna: Pogranicze mniej formalne czyli Nielegalne przekraczanie granic na Podhalu. In: ROSZKOWSKI, Jerzy M. – KOWALSKI, Robert (ed.): *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Pieniny): Historia*. Nowy Targ, Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa – Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Krakowskiej 2005, s. 127–134.

5 *Archiwum Akt Nowych*, Varšava (dále AAN), fond (f.) Instytut Problematyki Przestępczości, 123, Informacja o wynikach badań przestępczości dewizowo-przemysłowej, s. 11.

z obou sousedních států přitom poměrně snadno přenesli své pašerácké praktiky na tuto část hranice.

Setrvávání u pašerácké činnosti si musíme vysvětlit především její výhodností, zvláště když nedostatkové ekonomiky Polské lidové republiky a Československé (socialistické) republiky byly vůči sobě v jistém smyslu komplementární a na obou stranách hranice chybělo různé zboží. Ve shodě s pravidlem spojených nádob se v případě jakéhokoli průtoku hladina vyrovnává. V tomto případě plnili roli spolek zpočátku obyvatelé pohraničí, postupem času s pomocí turistů. Již bezprostředně po válce se z Polska pašoval alkohol, maso, živočišné tuky či americké cigarety (nad Vislou několikrát levnější než nad Vltavou) na doslova velkoobchodní úrovni. Opačným směrem mířily především transporty bot, textilu a galanterie.⁶

Pašovaný sortiment se měnil spolu se společenskými a hospodářskými přeměnami v Polsku a Československu. Dobře to ilustruje činnost skupiny horalů z Podhalí, která od podzimu 1968 do podzimu 1971 propašovala na Slovensko třicet devět koní, dvanáct kusů dobytka a velké množství ložního prádla, záclon, přehozů atd. Za zvířata a zboží vyinkasovali mimo jiné jedenáct set košil z nežehlicí látky, pět set padesát metrů takzvaného kasilonu – tehdy v Polsku vyhledávaného syntetického materiálu – a zlaté mince, především rakouské dukáty.⁷ Jak vidět, již se nevyplácelo pašovat přes „zelenou hranici“ slanineu, vodu nebo boty. Velké zisky zato přinášel nelegální obchod s chovnými zvířaty, zvláště koňmi. V zemědělském Polsku, kde převládala tradiční forma hospodářství, byli koně levní, kdežto v Československu, kde byli potřeba především na lesní práce, drazí. Rozdíl v cenách se postupem času zvětšoval, což při neklesající poptávce vedlo k udržení „koňské anabáze“ nejméně do osmdesátých let (a jistě i déle!). Transakce se obvykle účtovala v dolarech (počátkem osmdesátých let bylo možné získat za dobrého koně přibližně tisíc dolarů, což při neobyčejně vysokém kurzu dolaru na černém trhu v Polsku vynášelo zisk ve výši až pěti set procent).

„Pašeráci obvykle nejednají naslepo,“ psalo se v roce 1983. „Terén znají dokonale, protože v zahraničí pracují nebo tam mají rodinu. S příjemcem na Slovensku se nejdříve domlouvají podmínky platby, termín dodávky a určí se převaděči přes hranice. Organizace musí být velmi kooperativní. Někdo kupuje koně na jarmarku, někdo jiný ho převáží do hor blízko hranice, ještě jiný ho dodává převaděči, a ten teprve připravuje ‘výlet’. (...) Pokud je zadržen slovenskou stráží, může říci,

6 *Tamtéž*, f. Urząd Rady Ministrów, 5/229, Sprawozdanie Głównego Inspektoratu Ochrony Skarbowej, 25.10.–24.11.1946, folio 80; JANÁK, Dušan: Neklidná hranice: Slezské pohraničí v letech 1945–1947. In: *Časopis Slezského zemského muzea*, roč. 42, č. 1 a 2 (1993), s. 63–75 a 147–168. Viz také články v ostravském deníku *Nové slovo* z 5.7.1947, 19.8.1947, 13.9.1947 a 15.10.1947.

7 Viz TENETA, A.: Konie kraść? In: *Dziennik Polski* (10.11.1972).

že půjčuje koně švagrovi ženatému se Slovenkou, jelikož si ten švagr právě chce zorat čerstvě vymýcenou hůrku.⁸ Pašování koní pozorně sledovaly jak pohraniční stráž, tak bezpečnostní orgány v Polsku i Československu prakticky až do konce komunistických režimů obou zemí, což odvádělo značnou část pozornosti a úsilí místní správy.⁹

Lze však předpokládat, že ještě více pozornosti se věnovalo pašování deviz a zlata přes „zelenou hranici“. Právě tyto komodity byly od poloviny padesátých let hlavním předmětem zájmu horalských pašeráků, vytvářejících k tomuto účelu přímo kvazimafiánské struktury. Jedna z nich – takzvaná Červená hospoda v obci Szaflary u Zakopaného – byla objevena roku 1971. Vyšetřování této kauzy nejenže dospělo k odhalení jiných pašeráckých skupin, zasahujících svou činností polovinu Evropy, ale ukázalo také na jejich spojení s místní správou (mimo jiné prokuraturou).

Příjemci deviz a zlatých mincí, pašovaných mimo jiné (i s pomocí jeho obyvatel) přes Československo, byli v Polsku především představitelé soukromého sektoru, který se zde dynamicky rozvíjel od roku 1956. Jeho největší starostí nebylo ani tak přechovávání zisků jako spíš to, že nebylo z čeho vyrábět (nebo s čím obchodovat). Část dodavatelských problémů řešilo pašování, a to i z Československa. Výrobci domácí galanterie či devocionálií odtud pořizovali například šelak a pozlátku. Soukromí krejčí neprofitovali tolik z dodávek výše zmiňovaného kasilonu, nýbrž ze zipů a jiných galanterních výrobků, pašovaných v masovém měřítku.¹⁰ Každý záťah na hranici způsoboval automatické zvýšení cen tohoto zboží na trzích v Nowém Targu či Zakopaném.¹¹

Část surovin a polotovarů přepravovaných na sever se určitě vracela na jih v podobě „finálního výrobku“. Prakticky pouze Polsko, díky početné skupině soukromých výrobců, mohlo být mezi socialistickými zeměmi dodavatelem řady produktů – galanterie, oděvů a hraček – nazývaných ještě v 19. století „norimberské“, které průmysl z Prahy či Brna, dříve v tomto sektoru klíčový, již nebyl

8 PRANDOTA, M.: Koňski interes (viz pozn. 3).

9 *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, Krakov (dále AIPN), 037/175, 0032/2126, svazky (sv.) 1 a 2; 033/538; 033/368; 032/1627, sv. 1 a 2; 033/985.

10 *Herder-Institut Marburg* (dále HIM), Pressearchiv, P62221, RFE-Research, č. 2823, 3.9.1961, *Gorale* (the highlanders) – the privileged class in Poland; HIBNER, J.: Uwaga – przemyt! (viz pozn. 4); *Przemytnicy w potrzasku*. In: *Trybuna Ludu* (10.9.1961).

11 Viz RÓŻYCKI, Marek: Prawo pogranicza. In: *Życie Warszawy* (24., 25. a 26.12.1959). Rizika pašování vedla k rozvoji obranných pašeráckých strategií. Koncem 50. let se rozmohla metoda tzv. přehození, která „spočívala v tom, že se pašeráci z obou stran Tater setkávají v konkrétní den a hodinu v domluveném bodě hranice a sotva pár metrů vzdálení od sebe si vyměňují zboží přehozením nad hraničním pásmem. Jsou-li chyceni při činu, vysvětlují, že státní hranice nenarušili a o existenci celní hranice v životě neslyšeli...“ Podle polského novináře „móda ‘přehození’ přišla z druhé strany Tater. Sloveňští pašeráci se nehrnou nastavovat hlavu kulce.“ (Tamtéž.)

schopen vyprodukovat. Například na masové pašování hraček vyráběných polskými řemeslníky a jiných výrobků z umělých materiálů se specializovali čeští a slovenští Romové.¹² Jinou cestou uspokojování potřeb jižních sousedů bylo náležité „přizpůsobení“ státní produkce. „Vychytralí horalé,“ jak se psalo v roce 1961, „se nespokojují ... se ziskem plynoucím ze samotného pašování. Výrobky z Lodže nebo Bialystoku – přestože zcela vyhovující – mají na slovenském, českém či maďarském trhu mnohem nižší cenu než například výrobky anglické nebo americké. Horalé nemeškali a využili toho. (...) Jeden z nich si ze zahraničí pořídil strojek na výrobu firemních nášivek a ve velkém vytváří značky skotských, anglických a amerických firem. Šátek vybavený takovouto nášivkou pak putuje na Slovensko či do Čech jako anglický nebo americký produkt. Kupující se dokonce ani nediví, protože Nowy Targ je široko daleko známý jako velký trh se zahraničními ‘hadry’.“¹³

Již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se však horalští pašeráci zaměřili na pašování koní, zlata a deviz, které přinášelo mnohem větší zisky. Podstatnou součástí pašování z ČSSR se staly stavební materiály, které v Polsku neustále chyběly, a přitom byly nepostradatelné k výstavbě horalské soukromé turistické sítě, přinášející obrovské zisky.¹⁴ Pašování „drobností“ se stalo doménou především turistů.

Tento vývoj usnadnily dohody o turistice mezi Polskem a Československem z poloviny padesátých a počátku šedesátých let, průkopnické v celém socialistickém táboře. Dohoda z 6. prosince 1955 (později několikrát modifikovaná) umožnila celkem bezproblémové cestování do vymezených pohraničních zón.¹⁵ Poláci mohli díky levným a snadno dostupným propustkám dvakrát ročně vyjet na šest dní do Československa a vyměnit si za tím účelem jistý obnos ve zlotých za koruny, přičemž podobné možnosti se nabízely i československým občanům. Na tomto základě se začal již v letech 1957 a 1958 rozvíjet masový turistický ruch mezi

12 „Od roku 1968 – jak informovali pracovníci celního úřadu v Zebrzydowicích – se objevuje na našem úřadu problém ‘hraček’. Čas od času naši funkcionáři odhalují velké množství hraček posvicenského typu, které ‘neznámí pachatelé’ usilují nelegálně převézt z PLR do ČSSR. Uvozky zde užíváme záměrně, jelikož víme, kdo ‘hračkoví’ pašeráci jsou, či alespoň z jaké skupiny pasažérů se rekrutují. Hračky nacházíme vždy, když ve vlaku jedou Cikáni – občané ČSSR. Proto celní funkcionáři, a dokonce funkcionáři GPK (hraničních kontrolních stanovišť – pozn. autora) věnují pečlivou pozornost Cikánům, kteří se legitimují pasy ČSSR.“ (*Wiadomości Celne*, leden 1970, s. 9 n.)

13 HIM, Pressearchiv, P62221, RFE-Research, č. 2823, 3.9.1961, *Gorale* (the highlanders) – the privileged class in Poland.

14 Viz KOCHANOWSKI, Jerzy (ed.): *Socjalizm na halach, czyli Patologia stosunków społeczno-ekonomicznych i politycznych w Zakopanem* (1972). In: *Przegląd Historyczny*, roč. 98, č. 1 (2007), s. 71–96, zde s. 82.

15 V polských materiálech se proto objevuje slovní spojení „dohodová turistika/pohyb/zóna“ (*turystyka konwencyjna/ruch/strefa*), což se zde překládá jako „turistika v příhraničních oblastech“ či jinými opisy (pozn. překladatele).

oběma státy. Ten dále vzrostl v roce 1959 po zavedení takzvaných pasových příloh v Polsku (spolu s občanským průkazem tvořily cestovní dokument) a po podepsání československo-polské smlouvy z 24. srpna 1960 o zrušení víz při soukromých cestách občanů do obou států.

Turistický ruch mezi Polskem a Československem (ve srovnání se všemi státy a se socialistickými státy) v letech 1956–1970 (v tisících příjezdů/výjezdů)¹⁶

	1956	1957	1959	1960	1962	1964
Příjezdy celkem	78,1	115,5	147,0	184,0	404,4	878,2
Příjezdy ze soc. států	64,1	80,4	100,7	130,0	350,0	733,6
Příjezdy z ČSSR	42,1 (p)	28,5 (p)	25,2 (p)	51,8	221,5 (p)	230,3 (p)
Výjezdy celkem	256,7	236,3	163,8	216,4	446,5	577,3
Výjezdy do soc. států	242,7	177,3	151,3	175,0	395,4	505,8
Výjezdy do ČSSR	88,2 (p)	21,6 (p)	27,7 (p)	51,8	187,3 (p)	221,7 (p)

	1965	1966	1968	1969	1970
Příjezdy celkem	1162,9	1280,1	1712,7	1974,9	1888,8
Příjezdy ze soc. států	972,8	1054,3	1487,0	1732,2	1609,5
Příjezdy z ČSSR	355,8	(údaj chybí)	467,5	643,0	489,2
Výjezdy celkem	778,4	949,9	728,1	814,4	871,3
Výjezdy do soc. států	702,7	858,3	635,7	706,1	757,2
Výjezdy do ČSSR	307,7	278,0	163,0	102,2	150,0

Činitelů, jež zvyšovaly atraktivitu výjezdů na obou stranách, bylo více. Konec stalinismu uspil proces civilizačních a modernizačních změn v celém sovětském bloku, jejichž součástí byla i snaha rychle kompenzovat stagnaci a uspokojit touhu po vnějším světě. Každá možnost výjezdu do ciziny – sousední socialistické země nevyjímaje – proto byla vysoce ceněna. Pro Poláky znamenalo Československo nejdůležitější bránu na jih (například v roce 1968 jen hraniční přechod v Lysé Polané využilo kolem devíti set tisíc turistů).¹⁷ Přes území Polska zase vedla nejkratší cesta československých občanů na mořské pláže (kam se houfně „utíkal“ ze zón pohraniční turistiky). Neobyčejně důležitá (ne-li nejdůležitější) byla však takzvaná nákupní atraktivita neboli možnost získat zboží, jež chybělo ve vlastní zemi nebo

16 Zdroj: *Rocznik Statystyczny 1960*. Warszawa 1960, s. 388; *Rocznik Statystyczny 1965*. Warszawa 1965, s. 464; *Rocznik Statystyczny 1970*. Warszawa 1970, s. 490; *Rocznik Statystyczny 1975*. Warszawa 1975, s. 496; AAN, f. Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (dále GKkFiT), 16/92, folio 6; 16/6, folio 30. Symbol (p) v tabulce označuje přihraniční zóny.

17 *Archiwum Państwowe w Krakowie* (dále APK), f. Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 293, folio 244 a 257.

tam bylo podstatně dražší. Turistické výjezdy se hodily rovněž vládám obou zemí, jelikož do jisté míry ventilovaly sociální napětí, způsobené jak ztížením cestování na Západ, tak zásobovacími potížemi.

Problematická pro oba státy byla výše devizového vybavení. Nízký oficiální limit korun či zlatých určených k výměně totiž nepřímo naváděl k neoficiální obchodní činnosti (nad níž ovšem příslušné orgány přimhuřovaly oči). Československé banky měnily koncem šedesátých let „svým občanům jen 200 zlatých – bez ohledu na počet dní pobytu v Polsku. Tento stav přispívá k rozmachu nelegálního obchodu,“ konstatovalo se v dobovém materiálu Hlavního výboru tělesné kultury a turistiky.¹⁸ Těžko však určit, nakolik to byl všeobecný jev. Často šlo dozajista také o individuální úmysl českých či slovenských turistů, kteří si – podle polského úsudku – zcela vědomě „neberou šeky na polské zloté, ale zboží. Zde ho prodají, nocují v soukromí, jedí v soukromí a platí zbožím.“¹⁹ Polským turistům byly směšně nízké limity peněžního vybavení kompenzovány organizováním výletů, směřujících do nejbližšího českého či slovenského města s větším počtem obchodů.

Jejich obvyklé počínání se přitom nesetkávalo zrovna s pochopením polské veřejnosti. Prozrazují to alespoň typické výroky v anketě o cestách do Československa provedené mezi Poláky v létě 1962: „Omezit výjezd kšeftařů. Dnes příjezd – zítra odjezd. Složení osob těchto výletů se mění velmi málo. Jsou to převážně stále stejná příjmení.“ „Skupinové výlety jsou putovní ‘Kercelaki’.²⁰ Hanba na ně pohledět. Pěkně formují názor na naše turisty.“ „V současné situaci je třeba vpouštět na území Tater pouze pěší turisty s batohy. ‘Polská mandelinka’, která jede autobusy na tři dny, okupuje po tři dny obchody a pokoutně handluje. Takové výlety nemají nic společného s turistikou. V Tatrách se Poláci těžko potkají, ale v obchodech jich jsou stovky. V příhraniční zóně jsem nemohla koupit jedinou propisku, protože ‘krajané’ je vykoupili po stovkách.“²¹ Nájezdy turistů z Polska přitom schopně využíval český trh tím, že vrhal do pohraničního pásma „zmetky“ s „vědomím, že někteří polští turisté je i tak koupí“.²²

Na druhou stranu Slováci a Češi nemuseli být nijak zvlášť přemlouvání k zakoupení zboží, které přiváželi Poláci (například uzenin, čokolády, cigaret či vodky). „Musím ... zdůraznit,“ napsal jeden z účastníků výše zmiňované ankety, „že názor, podle něhož Poláci naučili Čechoslováky pašování a spekulaci, je silně přehnaný.

18 AAN, f. GKkFiT, 16/84, zpráva z konference polského ministerstva zahraničních věcí konané 7.10.1964 a věnované úpravě turistických styků PLR s Rumunskem, Bulharskem, Jugoslávií, ČSSR a NDR, folio 135.

19 ORKISZEWSKI, Edmund: Turystyka, podróże, lecz nie tylko... In: *Tygodnik Demokratyczny*, roč. 6, č. 31 (1958).

20 Populární trhy fungující ve Varšavě v letech 1867–1944.

21 AAN, f. GKkFiT, 16/83, Ocena wyników badania ankietowego wśród turystów strefy konwencyjnej PRL–CSRS, leden 1963, s. 203 n.

22 ORKISZEWSKI, E.: Turystyka, podróże, lecz nie tylko... (viz pozn. 19).

Nebyl jsem to já, kdo např. zastavoval domácí a navrhoval jim prodej, ale situace byla opačná. Na každém kroku na mě dotírali, jestli nemám cigarety, lihoviny a německé hodinky. Dělal to také obsluha v ubytovnách.²³ Českoslovenští turisté obchodovali také na polském území, přičemž využívali polského nařízení, že při odprodeji zboží v hodnotě do šesti tisíc zlotých státu není nutné mít celní osvědčení. Jen v roce 1958 se dostalo do státní obchodní sítě na Podhalí zboží v hodnotě milion dvě stě tisíc zlotých, což byla značná suma.²⁴ Zboží mnohokrát vyšší hodnoty však šlo z ruky do ruky (o tom níže). Těžko říci, nakolik ojedinělý byl případ Pražana Miloslava Honců, který začal v roce 1961 skupovat zboží od polských turistů v pohraniční oblasti a poté zorganizoval skutečnou (ovšem nelegální) polsko-československou kancelář zahraničního obchodu. Každých pár týdnů přecházel se společníkem (rovněž Čechem) přes „zelenou hranici“ (v Krkonoších) a pašoval textil nebo umělou bižuterii, které pak s pomocí polských známých distribuoval po celé zemi. V opačném směru pašoval především americké cigarety. Dopaden byl teprve v listopadu 1967.²⁵

Zmasovění turistického ruchu mezi Polskem a Československem radikálně změnilo dosavadní pašerácké obyčeje: „Za starého Polska (před rokem 1939 – pozn. autora) jsme pašovali,“ tvrdili na počátku šedesátých let horalé, „a teď taky pašujeme – jenže dnes to za nás dělají varšavský nebo lodžský dolňáci“.²⁶ Tento jev potvrzovaly údaje pohraničních a celních orgánů, které v roce 1959 zadržely na jižní „zelené hranici“ 865 pašeráků, v roce 1960 už jen 171 a v roce 1966 pak 139. Přitom rozměr pašování se nezmenšoval, bylo jen přesměrováno na legálnější – turistické – koleje.²⁸ Turistika poskytovala cenné alibi, nezvykle ulehčující pašeráckou činnost, a pomáhala při navazování kontaktů za hranicemi i v organizování „přehazovacích řetězců“. Tyto nové možnosti ovlivnily například výše uvedený a pro polsko-československou hranici charakteristický nelegální obchod s koňmi. Potenciální kupci přijížděli jako turisté do Polska, vybírali si zvířata, zaplatili je či za ně složili zálohu a pak čekali na „dodávku“.²⁹ Také „masové“ pašování z kapitalistických států (například zlata a textilního zboží z Itálie nebo Rakouska) se „rozptylovalo“ v pohraniční zóně na větší skupinu nosičů, kteří poměrně bezpečně – jako „turisté“ – do-

23 AAN, f. GKFiT, 16/83, Ocena wyników badania ankietowego wśród turystów strefy konwencyjnej PRL-CSRS, leden 1963, s. 165.

24 Viz ORKISZEWSKI, E.: Turystyka, podróże, lecz nie tylko... (viz pozn. 19).

25 Viz *Wiadomości Celne*, č. 6 (červen 1972), s. 16–19.

26 V originále *cepyry*, tj. horalské označení pro ne-horaly (pozn. překladatele).

27 HIM, Pressearchiv, P62221, RFE-Research, č. 2823, 3.9.1961, *Gorale* (the highlanders) – the privileged class in Poland. Turisté údajně dostávali 500 zlotých (polovina průměrné mzdy!) za pronesení 20 kg zboží přes hranice (*tamtéž*).

28 Viz BANASZEK, Stanisław – CZEREPIŃSKI, Marian: *Przestępstwa przemytnicze i zasady ich zwalczania*. Warszawa 1969.

29 *Tamtéž*, s. 102.

pravovali kontraband do Polska.³⁰ Rozvoj turistické infrastruktury – jak soukromé, tak státní – ulehčoval vzájemné kontakty a vytvářel výhodnou a celkem bezpečnou platformu obchodní výměny. Po obou stranách hranice (nejen v Tatrách, ale také například v Krkonoších) byly ubytovny, turistické stanice a hotely, často „ovládané“ podnikavými osobami právě za tímto účelem. Například vedoucí jedné ze stanic Polského turisticko-vlastivědného spolku na Podhalí již koncem padesátých let navázala kontakty jak s pašeráky, tak se soukromými podnikateli z Lodže a zprostředkovávala obchod (na velkoobchodní úrovni) s českými patentkami a zipy.³¹

Centry „turistické směny“ se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let staly Katowice (zvláště tamní vlakové nádraží),³² Zakopane³³ a konečně Nowy Targ; zdejší čtvrtetní trhy navštěvovalo počátkem sedmdesátých let za sezonu až třicet tisíc hostů ze socialistických zemí, hlavně z Československa.³⁴ Revolucí v socialistickém turistickém ruchu se stalo prakticky úplné otevření hranice mezi Polskem a Německou demokratickou republikou k 1. lednu 1972. Rychle se však ukázalo, že miliony návštěvníků z Polska, disponujících tentokrát celkem značnou hotovostí, mohou narušit stabilitu vnitřního trhu. To byl jeden z důvodů, proč československá vláda se zavedením podobných pravidel v turistickém ruchu s Polskem vůbec nespěchala.³⁵ Příslušná jednání se vedla od roku 1974, dohoda o zjednodušení v turistickém ruchu mezi oběma zeměmi byla nakonec podepsána až 20. července 1977. Od té doby k návštěvě „sousedů“ stačilo razítko v průkazu totožnosti.

30 Viz KŁODZIŃSKA, Anna: Waluciarze. In: *Życie Warszawy* (10., 11. a 12.4.1971). „Čachrování spočívalo v tom, že cestující vracející se např. z Itálie a vezoucí šperky, které hodlal nelegálně převézt přes hranice, se domlouval s konkrétní osobou v pohraniční zóně na území Československa a předával jí tam převážené šperky. Jelikož celní úředníci neměli podezření, že by se z pohraničního pásma ČSSR pašovalo zboží takového druhu, přičemž ukrytí šperků nečinilo větší problémy (na sobě pod oblečením), byl tento způsob využíván pravděpodobně velmi často až do 27. června 1970, kdy bylo na hraničním přechodu v Lysé Polané odhaleno u čtyř osob vracejících se z pohraničního pásma 1,8 kg zlatých šperků v celkové hodnotě 433 000 zlotých.“ (KOCZOROWSKI, Jerzy: O wynikach zwalczania przemytu w 1971 roku. In: *Wiadomości Celne*, č. 6 (červen 1972), s. 25.)

31 Viz BANASZEK, S. – CZEREPIŃSKI, M.: *Przestępstwa przemytnicze i zasady ich zwalczania*, s. 81 (viz pozn. 28).

32 Viz TEYSZERSKI, Romuald: Złote jajo po polsku. In: *Kierunki*, č. 36 (8.9.1968).

33 Viz KISIELEWSKI, Stefan: *Dzienniki*. Warszawa, Iskry 1998, s. 427; KOCHANOWSKI, J. (ed.): *Socjalizm na halach* (viz pozn. 14).

34 Viz MARKIEWICZ, Wojciech: „Przyjeżdż pan w lipcu...” In: *Życie Warszawy* (20.4.1976). Vysoký kurz valut v Polsku (jak západních, tak socialistických) způsoboval, že turisté už nepřiváželi zboží, ale peníze. Díky jejich výměně na černém trhu byly nákupy v Polsku – od potravin přes textil po mechanické přístroje – nezvykle výhodné. V Ratiboři byli 31.8.1978 zadrženi Češi, v jejichž automobilu se našlo šest magnetofonů, šest tranzistorových přijímačů a čtyři megafony, vše zakoupené v Katovicích za prostředky získané z prodeje valut propašovaných do Polska. (AIPN, f. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych II Biuro Paszportowe, 104/189, folio 24.

35 Viz AAN, f. GKFiT, 18/5, folio 1 n., 4 a 9.

Jedním z důvodů nechuti Prahy k otevření společné hranice byla narůstající ekonomická krize v Polsku a z toho plynoucí obava, že Varšava bude usilovat o zmírnění nedostatků vnitřního trhu „nákupní turistikou“. Těžko lze považovat za náhodu, že zrovna 24. června 1976 – současně s ohlášením zvýšení cen v Polsku – československá vláda zcela zakázala vývoz některých druhů zboží, mimo jiné potravin, oděvů a obuvi. Zároveň celní správa NDR zavedla „zvláštní předpis pro vývoz vybraného potravinářského zboží“. Přestože restrikce měly obecný charakter – vztahovaly se na občany všech států – nikdo neměl pochybnosti, že jejich příčinou byla obava z polského „apetitu“.³⁶ V červenci 1976 začali českoslovenští celníci také nezvykle důkladně kontrolovat Poláky vracející se z Blízkého východu, přičemž hledali zvláště zlato neuvedené v celních deklaracích. Časté byly případy, kdy bylo zadrženo zboží vyvážené do Turecka, a docházelo přitom i k zabavení automobilů.³⁷ Polská strana nezůstávala nic dlužna a od června 1977 začala rovněž rigorózněji dodržovat celní předpisy.³⁸

Jestliže ekonomická krize sedmdesátých let vedla k tehdy ještě poměrně omezeným celním represím vůči polským turistům, události vyvolané stávkami v polském pomoří v srpnu 1980 měly za následek přijetí mnohem vážnějších, přímo systémových rozhodnutí. První zareagovala východoněmecká vláda, když jednostranně pozastavila (od 30. října 1980) smlouvu o bezpasovém a bezvízovém styku. Ačkoli československá strana následovala s podobným opatřením až 4. prosince 1981, již mnohem dříve přistoupila k faktickému omezení turistického ruchu s Polskem, mimo jiné limitováním možnosti nakoupit koruny a zlaté (ne dříve než za devadesát dní od posledního nákupu).³⁹ Podobně jako východní Berlín, i Praha uplatňovala politiku, jejímž cílem bylo odradit vlastní obyvatelstvo od návštěvy Polska. Potenciální zájemci byli přesvědčováni, že v Polsku zcela jistě narazí na nějakou stávku (nebo i horší situaci) a budou mít potíže s nákupem potravin či pohonných hmot (což zrovna nebylo nijak daleko od pravdy).⁴⁰ V prosinci 1980 byly zavedeny neobyčejně přísné celní předpisy, které byly striktně dodržovány. „Potichu“ se zakázalo spolufinancování turistických cest do Polska z podnikových zdrojů a byla ukončena jakákoli reklama cest do Polska, na druhé straně se rozšířila možnost výjezdu československých občanů do Sovětského svazu, Maďarska, Bulharska, NDR a Rumunska (nabídka cest do těchto destinací stoupla natolik, že cestovní kanceláře byly stěží schopny naplnit plány dostatečným počtem zájemců). Výsledkem

36 *Tamtéž*, f. Główny Urząd Ceł (GUC), 31/1, folio 85 a 125 n.

37 *Tamtéž*, folio 58 n.

38 *Tamtéž*, f. Główny Komitet Turystyki (GKT), 10/100, folio 181.

39 *Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, Varšava (dále AMSZ), f. Departament Polityczny (DP), 32/83, w-1, Notatki z rozmów między delegacją polską a czechosłowacką w sprawie ruchu osobowego między obu państwami w dniach 30.10.1980 i 6.11.1980.

40 *Tamtéž*, f. Departament Konsularny (DK), 22/87 w-11, Konsulat Generalny PRL w Ostrawie, zpráva z roku 1981.

těchto opatření bylo, že v letní sezoně roku 1981 do Polska vyjelo sotva pět procent plánovaného počtu turistů z Československa.⁴¹

Bariérou účinně brzdící zahraniční kontakty polských obyvatel se stal výjimečný stav vyhlášený 13. prosince 1981. Jestliže z perspektivy Varšavy uzavíral hranice – alespoň se socialistickými státy – jen dočasně, pro Berlín, Prahu a Moskvu znamenal výhodnou záminku ke spuštění hraničních závor na delší dobu. Polská vláda tedy poměrně brzy začala usilovat o obnovení turistické výměny. Povolení k výjezdu do socialistických zemí mělo být úlitbou společnosti ve snaze kompenzovat do určité míry nesnáze výjimečného stavu. Polské orgány si kromě toho slibovaly od takového opatření přesměrování části spotřebitelské poptávky na lépe zásobené socialistické země a rozšíření možnosti dovozu deficitního zboží.⁴² Na druhou stranu pro obyvatele ostatních socialistických zemí značně opadla atraktivita Polska, která do té doby spočívala především ve výjimečně výhodné „nákupní turistice“. Nyní, kdy z trhu zmizela dříve tak oblíbená kosmetika, licenční magnetofony, radiopřijímače a obuv a kdy se celní kontroly podstatně zpřísnily, tato ekonomická motivace ochabla.⁴³ Celkově lze říci, že rok 1982 byl prakticky první (a jediný) od druhé poloviny padesátých let, kdy v polských policejních a konzulárních zprávách byl problém nelegálního obchodu jen marginální.

Ovšem atmosféra prospívající rozvoji neoficiální obchodní výměny se zakrátko vrátila. Jestliže se totiž spotřebitelské tužby uvnitř socialistického bloku stále více vyrovnávaly (a zaměřovaly na Západ), rozdíl v dostupnosti poptávaných statků, a zvláště v jejich cenách, byly obrovské a stále se zvýrazňovaly. Dokonce v takových „příkladných“ státech jako NDR, Maďarsko či Československo rostly životní náklady a ekonomická krize se zviditelňovala. V důsledku toho začaly podobu neoficiální výměny – od Jadranu po Balt a od Vladivostoku po Labe – v ještě větší míře než dosud ovlivňovat dva činitelé: nedostatek a cena. Polsko opět zaujalo na obchodní mapě bloku výjimečnou pozici. Příjezd do něj byl bezproblémový, atraktivní zboží zde bylo mimo oficiální trh snadno dostupné a neobyčejně výhodné směnné kurzy umožňovaly nákupy prakticky za pakatel. Návštěvníci z Maďarska, Bulharska, Rumunska, Československa a Jugoslávie měli obvykle perfektní znalosti o polském trhu – jak o jeho deficitech, tak o nabídce. Věděli tedy, co přivést a co koupit. Často ani nepředstírali turistický cíl návštěvy.⁴⁴ Ve druhé polovině osmdesátých let občané

41 AAN, f. GKT, 10/53, folio 119 n.; AMSZ, f. DK, 22/87 w-12, Sprawozdanie Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w CSRS za 1981.

42 *Tamtéž*, 10/100, folio. 10.

43 *Tamtéž*, 10/55, folio 64–66. Ještě v roce 1980 návštěvníci z Československa masově vykupovali v příhraničním území domácí elektrospotřebiče (radiopřijímače, televizory, pračky, ledničky apod.), alkohol, ložní prádlo, oblečení, obuv, kosmetiku atd. Podle polských odhadů občané ČSSR „vyváželi více zboží z Polska než Poláci z Československa“. (AMSZ, f. DK, 25/84 w-10, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego PRL w Ostrawie za 1980 r.; Sprawozdanie Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Pradze za 1980.)

44 Turýsci zagraniczni na „handlowych szlakach“ w Polsce. In: *Trybuna Ludu* (24.7.1987).

Maďarska, Jugoslávie a Československa doslova „okupovali“ jižní Polsko – od Katowic po Zakopané – stále častěji však zajížděli až do Varšavy. Bylo to koneckonců patrné i ve statistice. V roce 1987 spáchali více než polovinu (51,7 procent) „celně-devizových“ přestupků Poláci, necelou čtvrtinu (22,4 procenta) cizinci a další čtvrtinu (25,9 procent) „neznámé“ osoby. V porovnání s předchozím obdobím se podíl Poláků snížil a vzrostl podíl cizinců, zvláště ze socialistických zemí. Například s Jugoslávci bylo vedeno 1015 trestních řízení (nárůst o 24,5 procent v porovnání s rokem 1986), s Maďary 301 řízení (o 59 procent více) a s občany Československa 170 (o 67 procent více).⁴⁵

Vlády jednotlivých socialistických zemí stále častěji přimhuřovaly oči nad nepovolenou obchodní činností svých obyvatel. Represe se přitom omezovaly většinou na cizince, zvláště pokud slibovali „tučný“ úlovek (a dobrý propagandistický efekt). Například československé celní orgány byly zvláště citlivé (již od sedmdesátých let) na pašerácký „tranzit“ mezi Rakouskem a Polskem, přičemž ze zabaveného zboží jim plynuly nemalé příjmy. To samozřejmě vzbuzovalo odpor na polské straně. Polský konzul v Ostravě například počátkem roku 1981 referoval, že „jen v našem konzulárním okruhu by hodnota zrekvírovaného majetku v minulém roce (5 532 675 korun – pozn. autora), která měla plynout do státní pokladny PLR, stačila na plné devizové zajištění konzulátu PLR v Ostravě na pět let“.⁴⁶ Podobné praktiky se opět objevily i po „odblokování“ turistického ruchu v roce 1983.⁴⁷

Represe zesílily, když polští kšeftaři (těžko je již nazvat turisty) začali koncem osmdesátých let v podstatě svobodně cestovat po Evropě (i mimo ni). Nejostřeji zareagovaly vlády Československa a NDR, jež donutily na podzim 1988 Varšavu k zahájení svého druhu celní války na dvou frontách. První „fronta“ byla otevřena na hranici s Československem, jehož vláda 15. listopadu 1988 nečekaně vyhlásila zákaz vývozu 366 druhů výrobků, od vybavení automobilů až po citrusy. Dodržování těchto nezvykle přísných celních předpisů, které podle polských úřadů často nabývaly „charakteru národní diskriminace Poláků“, končilo zpravidla nekompromisními konfiskacemi, a to nejednou bez vystavení odpovídajícího potvrzení.⁴⁸ Berlín učinil podobný krok 18. listopadu 1988. Předvolání diplomatických zástupců obou zemí na polské ministerstvo zahraničních věcí (což se dříve nestávalo často!) změnilo situaci jen potud, že kontroly byly poté ještě důkladnější a nepříjemnější. Varšava tedy přistoupila k protiakci a koncem listopadu 1988, rovněž pod heslem

45 Viz OLSZEWSKI, Michał: Przestępczość celna i graniczna dewizowa w 1987 r. In: *Wiadomości Celne*, č. 41 (květen 1988), s. 21.

46 AMSZ, f. DK, 25/84 w-10, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego PRL w Ostrawie za 1980.

47 *Tamtéž*, 22/87 w-3, Sprawozdanie z działalności Konsulatu Gen[eralnego] PRL w Bratysławie za 1983.

48 Viz URBAN, Thomas: Zollkrieg zwischen sozialistischen Brüdern. In: *Süddeutsche Zeitung* (25.–26.2.1989); AMSZ, f. DK, 21/92 w-8, Sprawozdanie Wydziału Konsularnego Ambasady PRL w Pradze, 1.1.1988–31.12.1988.

„ochrany vnitřního trhu“, zahájily polské orgány přísné kontroly všech turistů ze socialistických zemí vyjíždějících z Polska; doporučení k zpřísnění „kontrolních akcí“ se týkalo především občanů Československa, Jugoslávie a Maďarska. Jen do 30. listopadu bylo z hranic vráceno 5526 osob (nejvíce z Československa – 3026).

To byl však jen prolog k opravdovým konfliktům propuknuvším v roce 1989, kdy Poláci mohli nechat své cestovní pasy doma a vyjíždět za hranice prakticky bez omezení. Těžko jednoznačně říci, nakolik bylo toto rozhodnutí o liberalizaci výjezdních předpisů motivováno ekonomickými ohledy a snahou alespoň částečně zmírnit nastupující hospodářskou katastrofu přeshraničními aktivitami obyvatelstva. Inlace, která rychle přecházela v hyperinflaci a způsobovala útěk od „horkých peněz“, ještě více vyprázdnila regály obchodů. Základní valutou se stal dolar a k jeho získání směřovaly strategie společnosti. Otevření hranic bylo bleskově využito: miliony Poláků se hrnuly na Východ i Západ. Směřovali zvláště do Rakouska či Západního Berlína, které měly poměrně liberální vízovou politiku. Cestou uskutečňovali doplňkové transakce v tranzitních státech (NDR, ČSSR, Maďarsko), které v této době již nemohly žádným způsobem omezit práva „tranzitních“ cestujících.

Obchodní aktivita Poláků byla pro Prahu, Berlín a Budapešť stále obtížněji snesitelná z několika důvodů. Jednak svou činností narušovali distribuci zboží (často vysoce dotovaného), které postupně mizelo ze stále méně zásobovaných socialistických trhů. Národní hospodářství východního Německa a Československa to stálo nemalé výdaje a jejich vlády vystavovalo kritice obyvatelstva, které na cizince přenášelo velkou část viny za stále pustější regály obchodů. Volně cestující (a obchodující) Poláci se tak stali destabilizujícím činitelem, stejně jako politické změny nad Vislou. Československá vláda v reakci na tuto situaci na začátku února 1989 zabránila vývozu prakticky všeho a zároveň posílila „černou propagandu“ zaměřenou na Polsko. Začala politika masových drobných šikan a docházelo též k případům, kdy se československé bezpečnostní orgány uchýlily k použití síly.⁴⁹ Nátlak Rakouska, zaplavovaného polskými kšeftaři, přiměl Prahu a Budapešť k zostření postupu vůči tranzitním cestujícím. Československé a maďarské orgány hromadně vracely polské cestující z rakouských hranic a uplatňovaly vůči nim princip kolektivní odpovědnosti.⁵⁰

49 AMSZ, f. DK, 29/97 w-18, Sprawozdanie wydziału Konsularnego Ambasady RP w Pradze za okres od dnia 1.1.1989 r. do dnia 31.12.1989, 17.1.1990; HRADIL, Miloslav: Podloundnictví: Nevítaný host. In: *Tribuna*, roč. 21, č. 45 (9.11.1989), s. 10 n.

50 AMSZ, f. DK, 29/97 w-18, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Bratysławie za 1989; *tamtéž*, Sprawozdanie Konsulatu Generalnego RP w Ostrawie za rok 1989. Jinou věcí je, že pašování provozované Poláky bylo někdy tak rozsáhlé, že ho zaznamenaly i světové agentury. Například v červenci 1989 byli zadrženi na hraničním přechodu mezi Československem a Rakouskem taxikář ze Zakopaného a majitelka kožešnického podniku z Nowého Targu, kteří do Rakouska pašovali 355 300 rublů, 255 tisíc maďarských forintů, 5990 bulharských leva, 30 tisíc československých korun, 6120 prstýnků a 4,8 kg zlatého šrotu. (Viz MAZAN, Leszek: Obiecujący początek lata. In: *Polityka*, roč. 32, č. 26 (1.7.1989).)

Byla tu ale také druhá strana mince. V téže době, kdy československá bezpečnost a celníci bojovali s polskými kšeftaři, přijížděly každou neděli desítky tisíc osob z celého Československa za účelem obchodování do Ostravy. Jak se psalo v polském komunistickém deníku *Trybuna Ludu*, projevovali zde „velký zájem o polskou obchodní nabídku a kupovali na burze zvláště to, co u nich v obchodech nebylo, tj. oblečení z různých druhů džínoviny, atraktivní obuv, magnetofonové kazety, videopřehrávače a vybavení automobilů, prakticky bylo možné koupit vše – od klíčků až po kožich“.⁵¹ Zřetelně se tak ukázalo, že všechna ideologicky odůvodňovaná omezení musí ustoupit principům volného trhu: poptávce a nabídce, výhodnosti či nevýhodnosti ceny a zisku. Jestliže neoficiální obchod nevedl ke vzniku trvalých a hlubokých kontaktů mezi společnostmi socialistických zemí (včetně Polska a jeho jižního souseda), vytvářel alespoň jakýsi „meziprostor“, jenž bořil ztuhlé, ideologicky vytyčené rámce. Zcela jistě však tyto společnosti integroval více než ideologizované propagandistické snahy vlád.

Z polštiny přeložil Ondřej Klípa

51 Grzywny i konfiskaty towaru polskim handlarzom w Ostrawie. In: *Trybuna Ludu* (6.9.1989).